

УДК 94(477.8):[355.21(=161.2:438)]”192/193”

“СВОЇ” ЧИ “ЧУЖІ”: УКРАЇНЦІ У ВІЙСЬКУ МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬЩІ*

Ігор МРАКА

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історичного краєзнавства
бул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна

У результаті закінчення Першої світової війни, невдачі національно-визвольних змагань українців і укладення низки міжнародно-правових угод, більшість західноукраїнських земель були включені до складу Польщі. Українці, згідно з польським законодавством, вважалися громадянами держави і підлягали призову на строкову службу. Перша спроба призвати представників непольської національності на військову службу під час польсько-більшовицької війни з об'єктивних причин зазнала невдачі. Втім, починаючи з 1921 р., на теренах колишньої Російської імперії, що за умовами Ризького договору увійшли до складу Речі Посполитої, а з 1922 р. і в Східній Галичині, керівництво країни почало проводити загальний призов. Як наслідок, у війську різко зросла чисельність українців, які по різному були налаштовані до Польської держави. Ця обставина змушувала військово-політичне керівництво країни враховувати важливість національного чинника у збройних силах.

Ключові слова: українці, русини, поляки, армія, Польща, Східна Галичина, Волинь.

Служба українців у війську Речі Посполитої є однією з багатьох граней непростих польсько-українських взаємин міжвоєнного періоду. Попри значну увагу, як польських, так й українських дослідників до проблеми двосторонніх відносин, тема, винесена у назві статті, є маловивчена в історичній літературі. Окремі її аспекти висвітлені у працях польських¹, а ще менше українських дослідників². *Мета* даної статті – визначити й проаналізувати основні чинники, які визначали ставлення військовослужбовців-українців до служби у польському війську, з'ясувати і описати як командування частин/округів характеризувало українських рекрутів, з'ясувати ким були українці у війську Польщі – “своїми” чи “чужими”.

Перші спроби провести загальний призов у Східній Галичині сягають липня 1920 р. і зумовлені раптовим погіршенням становища Польщі у війні з

*Стаття написана на основі матеріалів, зібраних під час перебування на стажуванні в “Artes Liberales” Варшавського університету.

¹ Tadeusz Kowalski, *Mniejszości narodowe w Siłach Zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej (1918–1939)* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1997); Tadeusz Kowalski, “Pobór mniejszości narodowych do wojska II Rzeczypospolitej,” *Wojskowy Przegląd Historyczny* 1. (1996); *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, pod redakcją Zbigniewa Karpusia, Waldemara Rezmera (Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001).

² Андрій Руккас, Вояки-українці у польській армії (1921–1939 рр.), “*Військово-історичний альманах*,” 1 (2002): 16–30; Його ж, Вояки-українці у польській армії (1921–1939 рр.), “*Військово-історичний альманах*,” 2 (2002): 54–65; Його ж, Українські старшини в польській вищій військовій школі, “*Вісник Прикарпатського університету. Історія*,” 23–24 (2013): 97–107.

більшовиками. Однак докладних відомостей про результати його проведення на сході країни немає. Польський дослідник Пйотр Ставецький припустив, що найімовірніше спроба залучити до війська осіб непольської національності завершилася на теренах т. зв. “східних кресів” провально³. Це підтверджує одне з донесень до управління поліції у Львові від 5 липня 1920 р. про перебіг призовної кампанії у Східній Галичині. В ньому, зокрема, зазначено:

“Згідно з донесенням лікарсько-оглядових комісій, особи, покликані до служби, чинять опір призову, цілі гміни відмовляються виконувати накази, лише незначний відсоток призовників, з’являється на комісію. Це зумовлено або антидержавною агітацією (більшовицькою) або через польові роботи (жнива)”⁴.

Втім найімовірнішою причиною провалу призову стали загальна паніка, поспішна евакуація/втеча частин регулярної армії, зумовлена наступом більшовицьких військ⁵. Перший загальнодержавний призов було оголошено у грудні 1921 р. Через невизначений державно-правовий статус Східної Галичини тут його не проводили⁶. Хоча впродовж 1921–1922 рр. українська галицька преса неодноразово повідомляла про випадки примусової мобілізації галичан до війська⁷, все ж більшість українців у війську походили з Волині та Холмщини⁸.

³ Piotr Stawiecki, “Polityka narodowościowa w wojsku Drugiej Rzeczypospolitej,” w *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, pod redakcją Zbigniewa Karpusia, Waldemara Rezmera (Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001), 12.

⁴ Do Głównej Komendy Policji Państwowej na Małopolskie we Lwowie, 5 lipca 1920 r., ф. 108, оп. 1, спр. 680, Державний архів Львівської області (Далі–ДАЛО), арк. 22.

⁵ “Офіцери, а серед них і вище командування, є головними винуватцями паніки. Вони передірають поразку, видають рядовим накази, які провокують їх до втечі, самі ж не супроводжують відступаючих, а на автомобілях чи кінно випереджають їх, не думаючи, як зібрати особовий склад. У Білостоку та у Східній Галичині цивільна адміністрація виступала проти евакуації. Проте військове керівництво видало загальний наказ про поспішну евакуацію, чим спровокувало безлад” – так охарактеризовано атмосферу на сході Польщі у донесенні на ім’я “Тимчасового начальника Держави Польської” Юзефа Пілсудського від 20 липня 1920 р. (Do Pana Naczelnika Państwa i Naczelnego Wodza, Warszawa, 20.07.1920, Zakład Narodowy imienia ossolińskich. Dział rękopisów, Papiery Kazimierza Sosnkowskiego, rkps.16501/II, s. 31).

⁶ Maciej Krotofil, “Українці в Wojsku Polskim в okresie międzywojennym,” w *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Siłach Zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, pod redakcją Zbigniewa Karpusia, Waldemara Rezmera (Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001), 128.

⁷ Дет. див.: Ігор Мрака, “Перший призов українців Східної Галичини до польської армії (1922–1923),” *Український історичний журнал* 6 (2014): 69–70.

⁸ Ставлення мешканців Волині та Холмщини до Польщі напередодні і під час проведення призову 1921 р. було різним. Значна частина населення, більшість якого становили українці, однозначно не хотіли служити в армії Польщі. Це підтверджує лист на ім’я бурмістра міста Володимир від 4 травня 1921 р.:

“Угоди з більшовиками не визнаємо, бо ніхто з інших держав не визнає. Більшовики не є нашою владою і не мають права укладати миру від нашого імені. Польща є лише воєнним окупантом Волині і як така не має права проводити призов населення до війська. Союзники не визнали Волині за Польщею “in officio”, тому Присяги на вірність Польщі не складатимемо

Перший аналіз чисельного й національного складу армії здійснено навесні 1922 р. Студії проведено Референтом у національних справах II відділу Генерального штабу. Результати роботи представлені у формі реферату під назвою “*Obce narodowości w Wojsku Polskim*” від 17 червня 1922 р. Цей документ містив додаток у вигляді кольорових діаграм, які наочно демонстрували наведені у ньому статистичні дані. Кількість кольорових додатків становила 20 примірників, про що свідчить кількість осіб, які мали отримати документ⁹. Автори дослідження наголошували, що наведені кількісні показники військовослужбовців є приблизними, оскільки при обрахунках було використано відомості з округів корпусів (далі – ОК), але не враховано дані 2 Армії, новоприбулих призовників. Водночас вони визнавали, що можливі неточності у рубриках про національність військовослужбовців, оскільки повітові команди поповнення при проведенні призову брали до уваги дані про конфесійну приналежність. І, нарешті, через легковажність офіцерів деяких частин та недостатню національну свідомість рядових, показники у рубриках “українець”, “білорус”, “росіянин” могли відхилитись на користь однієї групи, що одночасно зменшувало іншу¹⁰. При цьому зауважимо, що новобранців-українців військово-політичне керівництво Польщі ділило на “українців” і “русинів”. “Українцями” вважали вихідців з Волині, тобто з територій колишньої Російської імперії. “Русинами” ж іменували новобранців із Східної Галичини, яка колись входила до складу Австро-Угорщини¹¹. Отже, станом на 1 квітня 1922 р. національний склад польської армії виглядав наступним чином (див. табл. 1).

і не вважаємо себе польськими громадянами, а як піддані іншої країни не дамо синів до війська. Не дамо!!! Не дамо!!! Монастирів не дамо!!!

Наказ про мобілізацію не вважаємо чинним і наших синів не відпустимо до призову. Воля усіх православних громад України, навіть євреїв.

P.S. Прошу вибачити, Пане бурмістре, що забрав Пана час”.

(Raport Kierownika Okręgu Wołyńskiego od 1.III. do 1.VI.1921 r., Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. Towarzystwo Straży Kresowej w Warszawie, sygn. 325, s. 18).

⁹ “*Obce narodowości w Wojsku Polskim*, 17 czerwca 1922 r.,” Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego (Далі – САВ), zesp. I.371.8 (Dowództwo Okręgu Korpusu VIII (Dowództwo Okręgu Generalnego Toruń), sygn. 275.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Krotofil, *Ukraińcy w Wojsku Polskim*, 128.

Табл. 1
Національний склад польської армії станом на 1 квітня 1922 р.¹²

	Поляки	Українці	Білоруси	Русини	Євреї	Росіяни	Німці	Чехи
ОК I (Варшава)	19175	1 926	242	–	1 661	88	186	30
ОК II (Люблін)	11889	2 157*	–	890**	1 232	440	169	106
ОК III (Гродно)	2 137	–	236	–	178	285	45	–
ОК IV (Лодзь)	12818	–	634	399	729	38	105	6
ОК V (Краків)	20 655	–	–	887	680	154	61	3
ОК VI (Львів)	15092	284	–	100	636	1	140	–
ОК VII (Познань)	14311	3 199	2 627	65	350	260	156	15
ОК VIII (Торунь)	17002	35	1 636	258	326	1	310	–
ОК IX (Брест)	7 521	72	3 089	–	795	286	69	–
ОК X (Перемишль)	9 820	1 668	–	–	596	–	–	–

Подальше і раптове збільшення кількості осіб непольської національності у лавах польської армії відбулося в результаті здійснення загального призову у Східній Галичині. Про його проведення Міністерство внутрішніх справ оголосило 29 листопада 1922 р. на підставі рішення Ради Міністрів від 20 листопада та

¹² “Obce narodowości w Wojsku Polskim, 17 czerwca 1922 r.,” CAW, zesp. I.371.5/A (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr V Kraków), sygn. 190; “Załącznik do komunikatu “Obce narodowości w A.P.”,” CAW, zesp. I.300.28 (Departament Piechoty Ministerstwa Spraw Wojskowych), sygn. 9.

* При обрахунку кількості військовослужбовців-українців в ОК II (Люблін) виникає певна колізія, зумовлена технічними неточностями, які можна побачити, якщо зіставити різні примірники реферату з додатком у вигляді діаграм. Отож, польський дослідник Мацей Кротофіл подає 1 894 військовослужбовців-українців в ОК II (Люблін) (Maciej Krotofil, “Ukraińcy w Wojsku Polskim,” 129). Він здійснив обрахунки на основі примірника реферату, що був у розпорядженні Командування ОК VIII (Toruń) (“Obce narodowości w Wojsku Polskim,” 17 czerwca 1922, CAW, zesp. I.371.8, sygn. 275). Проте згідно з примірником реферату, який був у розпорядженні Командування ОК V (Краків), загальна кількість українців дорівнює 2 075 (“Obce narodowości w Wojsku Polskim,” 17 czerwca 1922, WBH, zesp. I.371.5/A, sygn. 190), що співпадає з даними Додатку (“Załącznik do komunikatu “Obce narodowości w A.P.”,” CAW, zesp. I.300.28, sygn. 9).

** За підрахунками М. Кротофіла, кількість “русинів”, що служили в ОК II (Люблін), дорівнювала 706. Однак згідно із згаданим рефератом, що був у розпорядженні Командування ОК V (Краків), і додатком отримуємо цифру 890 осіб (“Obce narodowości w Wojsku Polskim, 17 czerwca 1922 r.,” CAW, zesp. I.371.5/A, sygn. 190; “Załącznik do komunikatu “Obce narodowości w A.P.”,” CAW, zesp. I.300.28, sygn. 9).

листа Міністра військових справ від 29 листопада 1922 р.¹³ Незважаючи на те, що перший призов відбувся у доволі напруженій атмосфері, більшість новобранців прибули до повітових команд поповнення і були відправлені до воєнних частин. Тих, що ухилялися або ж переховувалися доправляли до армії при допомозі поліції та військових.

У січні 1923 р. більшість новобранців із східних воєводств потрапили до ОК I (Варшава), ОК II (Люблін), ОК IV (Лодзь), ОК V (Краків). В основному їх приділили у частини піхоти, кавалерії та артилерії. Так, наприклад, у піхотні частини ОК I (Варшава) відправлено 2 813 осіб, кавалерію – 1 775, артилерію – 753. Аналогічно в ОК V (Краків) ці показники були наступними: піхота – 2 898, кавалерія – 1 200, артилерія – 2 144¹⁴. Водночас треба зазначити, що протягом міжвоєнного періоду відбувалися корективи розподілу новобранців, але вихідці із Східної Галичини переважно служили у західних та центральних округах. Таким чином, станом на 1 травня 1923 р. у польській армії служили 24 517 вихідців із Східної Галичини і 18 744 з Волині та Холмщини, що складало 9,59 % і 7,33 % від особового складу війська відповідно. Загалом, військову службу відбувало 43 261 українців, або 16,92 % від загальної кількості жовнірів¹⁵.

З поширенням практики загальних призовів на терени Східної Галичини, а відтак різкому зростанню осіб непольської національності у війську, фактично завершився процес перетворення армії Речі Посполитої з національної на державну. Збільшення у війську представників національних меншин ставило перед військово-політичним керівництвом країни низку питань, можливо навіть викликів, тісно пов'язаних з безпекою. Першим логічно виникло питання лояльності новобранців до держави. Найбільше це, напевно, стосувалося українців, вихідців з т. зв. “східних кресів”, більшість з яких асоціювала Річ Посполиту з втратою державності ЗУНР, невдалою війною з більшовицькою Росією у 1920 р. тощо. Тому для вивчення суспільно-політичних настроїв у війську наказом Міністра військових справ від 28 лютого 1922 р. створено Реферат (Реферантуру) у національних справах при II відділі Генерального штабу, згодом при кожному штабі ОК. Згідно з наказом, Реферат поділено на чотири

¹³ Згідно з розпорядженням Міністерства внутрішніх справ, робота лікарсько-оглядових комісій була призначена на 10–24 грудня. Протягом цього часу на комісію повинні були з'явитися юнаки, у тому числі непольської національності, 1900 і 1901 років народження усіх повітів Тернопільського, Станіславського та частини Львівського воєводств. У Львівському воєводстві рескрипт міністра поширювався на такі повіти: Бібрка, Бжозув, Цеханув, Доброміль, Дрогобич, Городок (Грудек Ягелонський), Ярослав, Яворів, Львів-місто, Львів-повіт, Ланьцут, Мостиська, Ніско, Перемишль, Пшеворск, Рава-Руська, Рудки, Самбір, Сокаль, Старий Самбір, Жовква (Roków roczników 1900 i 1901, 30 listopada 1922 г., ДАЛО, ф. 243 а, оп. 1, спр. 374, арк. 6; Андрій Руккас, “Вояки-українці в польській армії,” 17).

¹⁴ Rozkaz wcielania rekrutów roczników 1900 i 1901 ze Wschodniej Małopolski, styczeń 1923, CAW, zesp. I.371.8, sygn. 50.

¹⁵ Maciej Krotofil, “Ukraińcy w Wojsku Polskim,” 132.

відділи – німецький, білоруський, український, російський (справи пов'язані з російською, литовською та єврейською національними меншинами). З 1924 р. Реферат займався виключно вивченням настроїв у війську серед представників національних меншин¹⁶. Результати роботи представлені кварталними “Військово-національними рапортами”, які укладали у кожному ОК на основі донесень з військових частин. Рапорти містили аналіз не лише суспільно-політичної ситуації, але й спостереження, здійснювані за чіткими критеріями, над новобранцями з числа національних меншин – українцями, білорусами, німцями, євреями, рідше чехами, росіянами, яких узагальнено називали “чужими”. Прийняття і застосування терміну “чужі” було наслідком національної політики польських урядів, які вважали представників національних меншин податливими на антипольські настрої/заклики з боку ворожих держав¹⁷.

Військово-політичному керівництву країни йшлося про визначення рівня національної свідомості новобранців, рівня усвідомлення ними своєї державної приналежності, їхнього ставлення до польської держави/державності. Перша спроба аналізу рівня національної свідомості, ставлення новобранців до польської держави, зрештою кристалізація узагальненого образу “українця”/ “русина” у польському війську, здійснена навесні 1922 р. У згаданому вище рефераті “*Obce narodowości w Wojsku Polskim*” від 17 червня 1922 р. йшлося здебільшого про призовників з Волині і Холмщини. Отож, для них характерними були слабо розвинуте почуття національної свідомості, більшість не усвідомлювала себе громадянами польської держави, низький рівень освіти (від 25 до 70 % залежно від військової частини), майже абсолютне незнання польської мови. Подібно як і білоруси, на прохання вказати свою національність, у багатьох випадках називали себе “тутешніми”. Аналогічна характеристика подана і щодо “русинів”, які, попри те, що призов у Східній Галичині офіційно не проводився, служили в статусі “добровольці” (“*ochotniki*”)¹⁸.

Починаючи з 1923 р. у полі зору працівників Реферату у національних справах при II відділі Генерального штабу опинилися вихідці із Східної Галичини, кількість яких різко зросла у зв'язку з першим призовом. Протягом перших місяців 1923 р., командування як окремих військових частин, так і округів в цілому представило перші рапорти, у яких виклало власні спостереження за новобранцями. Отож, висновки про рівень їхньої національної свідомості майже співпадали з висновками згаданого реферату про національні меншини у війську від 17 червня

¹⁶ Реферат у національних справах при II відділі Генерального штабу був до 1936 р. У 1936–1939 рр. Реферат підпорядковувався Міністерству військових справ. Незважаючи на структурні зміни, вивчення суспільно-політичних настроїв у війську, особливо серед представників національних меншин, було важливим напрямком діяльності аж до початку Другої світової війни (Tadeusz Kowalski, *Mniejszości narodowe w Siłach Zbrojnych*, 82–88).

¹⁷ Tadeusz Kowalski, “Pobór mniejszości narodowych do wojska II Rzeczypospolitej,” *Wojskowy Przegląd Historyczny* 1 (1996), 75.

¹⁸ “Obce narodowości w Wojsku Polskim,” 17 czerwca 1922 r., CAW, zesp. I.371.5/A, sygn. 190.

1922 р. При цьому, як видно із звітів командування окремих частин з ОК V (Краків) за серпень 1923 р., рівень національної свідомості не тільки українців, але й німців, євреїв, білорусів, був приблизно на одному/низькому рівні і залежав від освіти, членства в різних організаціях напередодні призову, тощо¹⁹.

Другий момент, на який звертали увагу в штабах Командування ОК – ставлення новобранців до польської державності. На основі аналізу доступних звітів з ОК V (Краків) можна констатувати, що командири окремих частин, як і керівництво округу в цілому, не вважали “русинів” дестабілізуючим чинником у війську. Назагал стверджувалося, що вони “не проявляють антидержавних настроїв”, є “лояльними”, їхнє ставлення до держави “не можна назвати приязним, радше нормальним і з кожним місяцем воно покращується”, хоча “службу у польському війську вважають чужою для себе справою”²⁰. Такі характеристики подавали не тільки командувачі частин, де “русини” становили невеликий відсоток, але й ті, де вони суттєво переважали. Прикладом може бути “Рапорт про національність” командування 23 полку польової артилерії, у якому з 894 осіб, 413 були українцями. Аналогічно командування 2 полку рокитнянських кавалеристів, чисельність якого становила 875 осіб, з яких 481 були українці із Східної Галичини, у рапорті від 23 липня 1923 р. відзначало: “Останнім часом зауважено лояльне ставлення до польської держави – безперервні щоденні службові заняття відволікають їх (українців – *І. М.*) від роздумів про національну окремішність, можливо за винятком кількох осіб, які тільки й думають про дезертирство”²¹.

Втім, зважаючи на напругу, яка запанувала після закінчення польсько-української війни у двосторонніх взаєминах, висновки командирів про майже повну лояльність “українців”/“русинів” були дещо перебільшеними. Оскільки в першій половині 1920-х рр. в Галичині переважали незалежницькі настрої²², зростало невдоволення політикою варшавського уряду, особливо аграрною²³,

¹⁹ “Raport narodowościowy, Kraków, 21 lipca 1923 r.,” “Raport narodowościowy, Kraków, 23 lipca 1923 r.,” “Raport narodowościowy, Kraków, 25 lipca 1923 r.,” “Raport narodowościowy, Kraków, 16 sierpnia 1923 r.,” “Raport narodowościowy, Bielsko, 14 sierpnia 1923 r.,” CAW. Zesp. I.371.5 (Dowództwo Okręgu Korpusu V (Dowództwo Okręgu Generalnego Kraków), sygn. 31.

²⁰ “Raport o zachowaniu się niepolskich narodowości w oddziałach DOK № V Kraków w miesiącu styczniu i lutym 1924,” CAW, zesp. I.371.5/A, sygn. 394.

²¹ “Raport narodowościowy, 21 lipca 1923 r.,” CAW, zesp. I.371.5, sygn. 31.

²² Ibid.

²³ Відомий український історик, громадсько-політичний діяч, очевидець/учасник тих подій Іван Кедрин, наголошував, що аграрна політика викликала невдоволення в українських селян, а також породжувала сумніви в її доцільності у місцевих дідачів-поляків. Останні, за словами І. Рудницького, міркували так:

“Ми – мовляв – жили тут від сторіч і мали добрі відносини з українським селом, якому парцелювали наші землі, знаючи, що український селянин чесний і дотримує своїх зобов’язань навіть без ніяких писаних умов. Аж варшавський уряд із своєю протиукраїнською політикою мобілізує проти нас село. Замість сприяти парцеляції польської земельної власності між сусідніх українських селян, автохтонів, варшавський

то обов'язковість українців у виконанні наказів можна пояснити радше боязню покарання, аніж пропольськими симпатіями. І хоча в українському суспільстві почали лунаати поодинокі голоси, які пропонували відмовитись від конфронтації і шукати компроміс з владою, шанси бути почутими у них були мізерними²⁴.

Важливою проблемою польського війська у перші повоєнні роки стало дезертирство. Його сплеск припадає на 1923–1924 рр. і українці становили чималу частку від загалу утікачів. Це було не стільки формою протесту, як наслідком низки чинників. Переважно більшість українців, що втікали, були вихідцями із Східної Галичини. Аналізуючи “Повідомлення про стан дезертирства...” з ОК V (Краків) за перші місяці 1923 р. можна констатувати, що найбільш поширеними причинами дезертирства були: небажання служити у польському (тут і далі підкреслення наше – І. М.) війську, агітація напередодні і в часі призову, складні/нужденні матеріально-побутові умови у частинах, хвороба рідних або ж самих військовослужбовців, туга за рідним домом і батьками, тощо²⁵. Мізерне забезпечення і родинні клопоти змушували залишати військову частину багатьох рядових, при чому незалежно від національності.

Однією з ключових причин небажання (!) служити у польському війську, за словами командування, були “надто свіжі спогади з недавніх польсько-українських боїв і зумовлена цим взаємна неприязнь”²⁶. Потрапляючи до військової частини, “русини”/“українці” відчували зверхнє, неприязнє, а інколи й відверто вороже ставлення до себе з боку підофіцерів, офіцерів. У звертаннях до рекрутів офіцери часто застосовували образливі слова на кшталт “гайдамака” до вихідців з Галичини, або ж “лаптяр” щодо білорусів, інколи доходило до рукоприкладства²⁷.

Військове командування знало про атмосферу у частинах, але лише в поодиноких випадках офіційно визнавало, що однією з причин дезертирства було

уряд разом із Банком Рольним присилає нам колоністів, найгірший елемент, який не міг утриматись в Західній Галичині, та який не знає сільського господарства. Ніхто інший, тільки політика варшавського режиму революціонізує українську молодь й революціонізує українського селянина, який дотепер був завжди найбільш консервативним, релігійним, конструктивним елементом. Тому треба шукати порозуміння з українцями і разом з ними створити такий фронт, з яким мусили б рахуватися варшавські правителі, які не розуміють польсько-українських відносин”. (Іван Кедрин. “Життя. Події. Люди. Спомини і коментарі,” (Нью-Йорк: Видавництво кооператива “Червона Калина”, 1976), 158–159.)

²⁴ Михайло Швагуляк, “Українські консерватори і справа українсько-польських взаємин (1921–1939 рр.),” в *Історичні студії: Українці на роздоріжжях та крутих поворотах історії* (др. пол. XIX – пер пол. XX ст.) (Львів: Тріада Плюс, 2013), 356–360.

²⁵ “Meldunek o stanie dezercji za miesiąc marzec 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinie Dowódcztw,” “Meldunek o stanie dezercji za miesiąc kwiecień 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinie Dowódcztw,” CAW, zesp. I.371.5/Å, sygn. 204.

²⁶ “Meldunek o stanie dezercji za miesiąc kwiecień 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinie Dowódcztw,” CAW. Zesp. I.371.5/Å, sygn. 204.

²⁷ “Komunikat informacyjny, Kraków 28 lipca 1928 r.,” CAW, zesp. I.371.5/A, sygn. 394.

“погане ставлення до новобранців” з боку офіцерів²⁸. Про “особливе” відношення до себе і нужденне матеріальне забезпечення новобранці повідомляли у листах додому. Інколи фрагменти листів друкували галицькі часописи. Прикладом може бути публікація у газеті “Громадський голос”:

“1) Я ту дуже бідую так, що Вам того описати не можу. Тут зле з тим віктом, рано тепла вода і то не солодка і вечер також так само, в полудне голенька зупа, що можна голову обмити і зачесатися. Я є дуже на то терплячий, поки мені терпіння стане, то буду терпіти. Тут кругом мене вода, так, що нема де піти, як собі то допущу, то скакну в воду, щоб не мучитися, бо досить з мене тої муки. З моєї компанії вже 11 хлопців втопилося з тої муки і жалю, і так само і я, як собі допущу, то так само скокну в воду і до шиї вчеплю собі кавалок заліза, щоби не виплинув наверх. Я не годен тут дивитися, щоб так нами гонили, ми тут у них ще гірше худоби, бо худобина має відпочинок, а ми ні день ні ніч, бо як прийдем з “зицирка” в ночі яких 10 разів алярм. Зегже. 25.ІІ.1923.

2) Дорогі мамо! Я кожух продав і Дмитро також, але ми не взяли за них просто ніц, бо я продав капралови, то ми не маєм як впоминатися за тими грішми, бо ту капраль є перший по Богови і тутки ніхто не відсилав до дому і ще ліпші мали кожухи і чоботи і мусіли за дармо продавати, бо нікого не пускали на місто, аби продав. І не жалуйте сего, но просіть Бога, аби була яка переміна, бо тут не можем витримати. Гонять нами як псами, не досить, що нами гонять від рана до вечора, то ще роблять вночі “побудку” 10 разів і мусимо збиратися і розбиратися. Тут тримають нас всіх ніби “гарештантів” і незнаєм доки то буде, і яка буде переміна. Дорогі мамо! Як вдома було зимно, то я не вийшов без кожуха з хати, а ту мусимо в блюзці іти до зицирку. Ченстохова. 19.ІІ”²⁹.

Описані випадки були частими у всіх частинах, проте не систематичними/загальнопрактикованими. Прикладом доброї організації освітньо-виховної роботи та належного ставлення командування до підлеглих став 4 полк стрільців підхалянських 1 гірської дивізії в Цешині. Командування цієї частини запровадило в “Щоденних наказах” рубрику “Історичні спогади”, де наводило приклади спільної польсько-української боротьби проти росіян. Це нововведення виявилось дієвим. Як наслідок рівень дезертирства у березні 1923 р. у порівнянні з іншими був мінімальний³⁰. Проте така практика була рідкістю.

Дієвою спонукою до дезертирства стала агітація до та під час служби. 3 травня 1923 р. командири окремих частин та Командування ОК загалом рапортували, що родичі, знайомі у листах намовляли новобранців до втеч. Часто батьки писали, що інші призовники, які не з’явився до повітових команд поповнення або ж дезертирували, не були покарані. Так, наприклад, згідно із донесенням командування 5 полку саперів з Кракова, двоє українців

²⁸ “Meldunek o stanie dezercji za miesiąc lipiec 1923 r.,” CAW, zesp. I.371.5/Å, sygn. 204.

²⁹ “З недолі взятих до війська (Виймки з листів новобранців),” *Громадський голос*, 17 марта 1923.

³⁰ “Sprawa dezercji żołnierzy narodowości ruskiej i walka z akcją wywrotową w garnizonie cieszyńskim. 23 marca 1923 r.,” CAW, zesp. I.371.5/Å, sygn. 394.

дезертирували за намовою Петра Войчишина з Рогатинського повіту Львівського воєводства. Будучи родичем одного з утікачів, він писав, що “усі твої колеги, які були призвані до польського війська, уже повтікали, сидять вдома і нічого їм за це не було”³¹. Були також випадки, що батьки повідомляли, що в їхніх “околицях готуються виступи (антипольські – І. М.)”, чим, на думку командування 16 полку піхоти в Тарнові, також спонукали новобранців до втечі³². Тікаючи з війська, новобранці не завжди поверталися додому, а часто намагалися потрапити до Чехословаччини, Німеччини або ж СРСР.

Аналізуючи причини дезертирства “русинів”/”українців” за період 1923–1924 рр., керівництво округів корпусів та командування окремих військових частин тільки в поодиноких випадках трактувало його як прояв ворожого ставлення до польської держави³³. З 1925 р. дезертирство з-поміж українців різко зменшилося, а в наступні роки його відсоток був доволі малим³⁴. Це, зокрема, підтверджує рапорт з ОК VII (Познань) за перше півріччя 1928 р.:

“Переважаю більшість дезертирів становлять поляки, що є цілком зрозумілим, оскільки вони у відсотковому відношенні є найбільш представлені у всіх відділах. Дезертирів поляків було 35 або ж 79 %. Русинів дезертирувало 7 або ж 16 % від загальної кількості дезертирів. Характерною рисою є той факт, що попри видиме збільшення розагітованості руського елемента, число дезертирів цієї національності не збільшилося, а навпаки відсотково впало, тобто з 20 % у попередній період до 16 % загальної кількості дезертирів”³⁵.

Тенденцію зменшення дезертирства у тому ж ОК VII (Познань) бачимо наступного року. Так, згідно з рапортом про стан дезертирства за перше півріччя 1929 р. керівництво ОК VII (Познань) констатувало втечу чотирьох осіб із Східної Галичини, що дорівнювало 10 % всіх утікачів. При цьому причиною втечі

³¹ “Meldunek o stanie dezercji za miesiąc marzec 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinie Dowódcztw,” CAW, zesp. I.371.5/Å, sygn. 204.

³² “Meldunek o stanie dezercji. 17 maja 1923 r.,” CAW, zesp. I.371.5/Å, sygn. 204, s. 298. Весною 1923 р. в урядових колах Польщі існували підозри про можливі антипольські виступи українців Східної Галичини. Про це повідомляв Інспектор VI Армії у Львові Станіслав Галлер у листі від 7 березня до очільників Львівського, Тернопільського, Станіславського воєводств та КОК VI (Львів) і КОК X (Перемишль). Однак побоювання виявилися перебільшеними (“Wskazówki na przyszłość, 7 marca 1923 r.,” “Do Pana Generała Stanisława Hallera Inspektora armii V we Lwowie, 24 maja 1923 r.,” ф. 1, оп. 52, спр. 2930, ДАЛЮ, арк. 2–3, 16).

³³ “Meldunek o stanie dezercji za miesiąc czerwiec 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinie Dowódcztw,” “Meldunek o stanie dezercji za miesiąc lipiec 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinie Dowódcztw,” “Meldunek o stanie dezercji za miesiąc sierpień 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinie Dowódcztw,” “Meldunek o stanie dezercji za miesiąc październik 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinie Dowódcztw,” CAW, zesp. I.371.5/Å, sygn. 204.

³⁴ “Komunikat informacyjny (Kraków 28 lipca 1928 r.,” CAW, zesp. I.371.5/Å, sygn. 394.

³⁵ “Raport wojskowo-narodowościowy i raport o stanie i przyczynach dezercji za czas od 1.V. do 31.X.1928 r.,” CAW, zesp. I.371.7/Å (Samodzielny Referat Informacyjny Dowódcztwa Okręgu Korpusu nr VII Poznań), sygn. 26.

двох рядових було небажання служити у піхоті, один втік через родинні обставини, один з невідомих причин не повернувся вчасно з відпустки. Першість як і в попередній період, належала полякам, про яких керівництво ОК відгукувалося у вказаному звіті наступним чином: “дезертири складаються переважно з елементів нічого не вартих з моральної точки зору, а саме з кримінальних злочинців”³⁶. Тенденції зменшення дезертирства з-поміж українців спостерігалися і в інших ОК³⁷. Однією з головних причин раптового зменшення втеч з армії став “Закон про загальну військову повинність” від 23 травня 1924 р. Закон був опублікований 18 липня і, відповідно до статті 117 вступив у дію через чотири місяці з моменту його публікації. Згідно з положеннями документа, було передбачено кримінальну відповідальність за ухилення від призову (ст. 87), втечу з країни (ст. 89), самоушкодження (ст. 91), тілесні ушкодження завдані іншій особі за її ж згодою (ст. 93), агітацію до дезертирства, допомогу дезертиру (ст. 96) та ін³⁸.

Спад дезертирства, водночас, не варто трактувати як зміну ставлення до польської держави/армії серед “русинів”/”українців”. Як і раніше чимало новобранців не бажали служити у польському війську. Проявом цього були випадки, коли напередодні призову або на початках служби вони вдавали з себе розумово відсталих, приховували наявність у них освіти³⁹, стверджували, що не знають або не розуміють польської мови⁴⁰. Для цього ж симулювали хвороби серця, шлунково-кишкового тракту⁴¹. Траплялися, хоча й рідко, випадки заподіяння собі травм/каліцтва. Прикладом є інцидент з Семеном Москалюком з 99 полку піхоти ОК VII (Познань), який відтяв собі вказівний палець на правій руці. Інколи такі затії новобранців закінчувалися летально. Так, Іван Галішук з 15 полку уланів того ж округу прострелив собі ногу, через що отримав зараження крові і невдовзі помер⁴². Через відсутність звітів, важко говорити про кількість

³⁶ “Raport wojskowo-narodowościowy i raport o stanie i przyczynach dezercji (11 lipca 1929 r.,” CAW, zesp. I.371.7/Å, sygn. 26.

³⁷ “Raport wojskowo-narodowościowy /w myśl rozkazu D.O.K. VI. Sam. Ref. Inf. L.130 / tj. / Inf. / N/32/. z dn. 8 kwietnia 1932 r.,” CAW, zesp. I.371.6/A (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr VI Lwów), sygn. 136; “Raport wojskowo-narodowościowy za czas od dn. 20. V. 27. do dn. 20. XI. 1927 r.,” “Raport wojskowo-narodowościowy za czas od dn. 20.XI.27. do dn. 20.V.28 r.,” CAW, I.371. 2/A (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr II Lublin), sygn. 88.

³⁸ “Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej,” *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 1924, 18 lipca.

³⁹ “Raport wojskowo-narodowościowy, 29 maja 1931 r.,” CAW, zesp. I.371.7/A, sygn. 26.

⁴⁰ Tadeusz Kowalski, *Mniejszości narodowe w Siłach Zbrojnych*, 113; “Raport wojskowo-narodowościowy i raport o stanie i przyczynach dezercji, 7 czerwca 1930 r.,” CAW, zesp. I.371.7/Å, sygn. 26.

⁴¹ “Raport wojskowo-narodowościowy, 31 maja 1927 r.,” “Raport wojskowo-narodowościowy, 6 czerwca 1928 r.,” “Raport wojskowo-narodowościowy, 11 stycznia 1930 r.,” “Raport wojskowo-narodowościowy i raport o stanie i przyczynach dezercji 7 czerwca 1930 r.,” CAW, zesp. I.371.7/Å, sygn. 26.

⁴² “Raport wojskowo-narodowościowy, 31 maja 1927 r.,” CAW, zesp. I.371.7/A, sygn. 26.

випадків самоушкоджень протягом усього міжвоєнного періоду. Певне уявлення про масштаби цього явища дають поодинокі документи. Так, згідно зі звітом Генерального Штабу, у 1926 р. зафіксовано 182 випадки самоушкоджень. 45,1 % припадало на поляків, 54,9 % – на представників національних меншин, зокрема, на євреїв – 15, білорусів – 13, німців – 4, росіян – 2⁴³.

Активізація діяльності українських політичних партій і різних організацій у другій половині 20-х – 30-х рр. та політичні зміни в країні безпосередньо впливали на призовників з т. зв. “східних кресів”. У “Військово-національному рапорті за друге півріччя 1927 р.” з ОК VIII (Торунь) підкреслювалось, що “спостереження за новобранцями з числа національних меншин, особливо з останніх двох призовів, дають підстави стверджувати, що антидержавна діяльність, особливо на східних кресах, не зменшується, радше навпаки, стає інтенсивнішою і проникливішою”⁴⁴. При цьому національна/політична свідомість найбільш помітно зросла у вихідців із Східної Галичини. В одному з рапортів ОК VII (Познань) за 1930 р. зазначено:

“Русини (українці – І. М.), що походять з міст є освічені і національно свідомі. Очевидним є, що приходять до війська агітовані проти Польщі, особливо на початках видно небажання до військової служби, що особливо проявляється у пасивному виконанні наказів.

Натомість русини з села, у яких національна свідомість (українська) слабо проявляється, у взаєминах з колегами і офіцерами є недовірливими і скритними. І якщо на початках служби вони є засмученими і пригніченими через розлуку з родинним домом, то доволі швидко пристосовуються до умов армійського життя, стають охочішими і послухними”⁴⁵.

Зауважено, що “русини”, які були випускниками гімназій, охоче і старанно вивчали військову справу, особливо навик користування автоматичною зброєю та засобами зв’язку, аби, на думку авторів рапортів, використати їх у майбутньому проти польської держави. Вони, як стверджували офіцери, сумлінно служили, практично ніколи не підлягали дисциплінарним покаранням, у відділах часто були взірцем для інших. Назовні демонстрували лояльність до офіцерського складу, але водночас, інколи неофіційно відносилися до них вороже, проявляли неприхильне ставлення до польської держави. Натомість вихідців з села, менш освічених і національно свідомих, офіцери характеризували як “додатній елемент, послухні, дисципліновані”, оскільки вони абсолютно не цікавилися політикою⁴⁶.

⁴³ Tadeusz Kowalski, *Mniejszości narodowe w Siłach Zbrojnych*, 172.

⁴⁴ “Raport wojskowo-narodowościowy za II półrocze 1927 r.,” CAW, zesp. I.371.8/Å (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr VIII Toruń), sygn. 391.

⁴⁵ “Raport wojskowo-narodowościowy i raport o stanie i przyczynach dezercji, 7 czerwca 1930 r.,” CAW, zesp. I.371.7/Å, sygn. 26.

⁴⁶ “Raport wojskowo-narodowościowy i raport o stanie i przyczynach dezercji, 7 czerwca 1930 r.,” “Raport wojskowo-narodowościowy i raport o stanie i przyczynach dezercji 29 maja 1931 r.,” “Raport wojskowo-narodowościowy i raport o stanie i przyczynach dezercji, 2 listopada 1934 r.,” CAW, zesp. I.371.7/Å, sygn. 26; “Raport wojskowo-narodowościowy DOK II za czas od 20.XI.28. do dn.

Вихідці ж із територій колишньої Російської імперії відзначалися нижчим рівнем національної свідомості, політичної культури, відносно низьким рівнем освіти і знанням польської мови. Вивчення польської у війську йшло важко. Як і інші новобранці, проявляли невдоволення лише на початках служби. Але поступово ставали дисциплінованими і добрими вояками⁴⁷. Під час служби “українці”, на відміну від “русинів”, більше змінювалися, їх легше можна було асимілювати⁴⁸. Водночас, як зауважували офіцери, “українці”, стикаючись з “русинами”, потрапляли під їхній вплив, оскільки “русини” проводили щодо них агітацію, сприяли зростанню їхньої національної свідомості. Власне тому рекомендовано розділяти “русинів” та “українців” у різні частини⁴⁹.

Важливою проблемою внутрішнього життя війська стало поширення і пропаганда політичних ідей. З кінця 1920-х і в наступні роки командування ОК рапортували, що серед рекрутів чимало осіб, запідозрених у приналежності до УВО або інших політичних організацій/партій. Наприклад, у звіті ОК VII (Познань) за друге півріччя 1931 р. вказано, що “під наглядом перебуває 252 військових руської національності – переважно русини підозрювані у приналежності до УВО, члени “Лугу”, “Сокола”, “Сельробу”, українські патріоти”⁵⁰. В інших ОК таких випадків очевидно було менше, оскільки вихідці із Східної Галичини служили в основному в ОК V (Краків), а з 30-х рр. і в ОК VII (Познань). Попри підозри новобранці, яких місцеві повітові команди поповнення подавали як українських активістів, у війську абсолютно не політикували⁵¹. Вони були надзвичайно обережні у спілкуванні, уникали розмов про українські ідеологічні течії, політичні прагнення/гасла українців і загалом не вступали у подібні дискусії⁵². У такий спосіб прагнули уникнути надмірної уваги/

20.V.1929 r.,” CAW, zesp. I.371.2/Å, sygn. 90. В одному з рапортів командування 2 навчальної батареї Офіцерської артилерійської школи (КОК VIII (Торунь) від 9 травня 1927 р. йшлося: “Національна свідомість у рядових, що закінчили народну школу досить висока, завдяки просвітницькій діяльності в руських школах. Неосвічені є на загал байдужими, а в деяких випадках вважають себе поляками, бачачи різницю тільки у релігії”.

“Raport narodowościowy za czas od dn. 10.XI.26 do 10.V.27. półrocze 1-sze 1927 r.,” CAW, zesp. I.371. 8/Å, sygn. 391.

⁴⁷ “Raport wojskowo-narodowościowy za czas od 1.I.27. do 20.V.1927,” “Raport wojskowo-narodowościowy za czas od dn. 20.V. do 20.XI.1927,” CAW, zesp. I.371.2/Å, sygn. 88.

⁴⁸ “Raport wojskowo-narodowościowy za II półrocze 1927 r.,” CAW, zesp. I.371.8/Å, sygn. 391.

⁴⁹ “Komunikat informacyjny, Kraków 28 lipca 1928 r.,” CAW, zesp. I.371.5/Å, sygn. 394.

⁵⁰ “Raport wojskowo-narodowościowy, 22 grudnia 1931 r.,” CAW, zesp. I.371.7/Å, sygn. 26.

⁵¹ “Raport wojskowo-narodowościowy, 22 grudnia 1931 r.,” “Raport wojskowo-narodowościowy, 6 czerwca 1928,” CAW, zesp. I.371.7/Å, sygn. 26.

⁵² “Raport wojskowo-narodowościowy, 8 kwietnia 1931 r.,” CAW, zesp. I.371.6/Å, sygn. 136; “Raport wojskowo-narodowościowy DOK II za czas od 20.V. do 20.XI.1929,” CAW, zesp. I.371.2/Å, sygn. 90. Попри аполітичність у війську траплялися випадки, коли під час відпусток вдома військовослужбовці брали участь у громадсько-політичному житті. Місцева поліція одразу ж повідомляла про це в КОК. Так, наприклад, рядовий 68 полку піхоти, стаціонарного у м. Вжесяня (КОК VII (Познань), Леонід Стешкевич час відпустки контактував з членами українських організацій, брав участь у зборах “Пласту” (“Raport wojskowo-narodowościowy, 11 stycznia 1930 r.,” CAW. Zesp. I.371.7/Å, sygn. 26).

прискіпування з боку офіцерів, які були добре обізнані про громадсько-політичну активність напередодні призову. Це підтвердив у спогадах Михайло Лялька, який проходив службу у Тернополі:

“Вранці ми приїхали до казарми. В коридорі понад сотня новобранців, яких стрижуть на голо, інші отримують уніформи; на коридорі шум і глота.

Нараз із канцелярії виходить шеф компанії і капраль Пасек. Шеф кличе: “Ктури тугай єст Лялька?” Здалека на коридорі піднімаю руку і кличу: “Я!” “Ходзь тугай!” Підходжу і стаю перед ним. Вони оглянули мене кругом. Шеф каже: “Ага, то ти гагатку! Можеш відійти!”

Вони вже мали цілу “метрику” про мене від польської поліції хто я, що робив вдома, до якої організації належав. Я також вже знав, що мене чекає. На кожному кроці я був обсервований.

[...] Найтяжчі були перші три місяці. Старші капралики, які нами управляли, польські запеклі вороги українців, почали на мене налягати: “Ти, хаме, ти хочеш України?”⁵³.

Незважаючи на підозри, командування як корпусів, так і окремих частин констатувало, що “національно свідомі русини, як елемент здатний до ворожої агітації, не становить небезпеки через сильне розпорошення по різних відділах. Водночас українців, можливо за винятком поодиноких епізодів, не підозрювали у симпатіях і пропагуванні комуністичних ідей. Першість тут належала білорусам, полякам та євреям⁵⁴.

Відсутність масштабної політичної агітації, закликів до антидержавних акцій у війську серед рядових-українців підтвердили акції “пацифікації” у Східній Галичині. І хоча командири окремих частин, особливо тих, де українці становили більшість, припускали ймовірність конфліктів на національно-політичному ґрунті, цього не сталося. Незважаючи на існування антипольських настроїв у східних воєводствах командування ОК II (Люблін) констатувало, що “русини” продовжували справно нести службу, а “досі приязне ставлення до офіцерського

⁵³ Михайло Лялька, *Автобіографічний нарис* (Торонто: Basilian Press (Ukrainian) Inc., 1999), 35.

⁵⁴ “Komunikat informacyjny, Kraków 28 lipca 1928 r.,” CAW, zesp. I.371.5/Å, sygn. 394; “Raport wojskowo-narodowościowy i raport o stanie i przyczynach dezercji, 7 czerwca 1930 r.,” CAW, zesp. I.371.7/A, sygn. 26.

“Євреї під маскою лояльності, крім дуже не чисельних випадків, є рішуче вороже налаштовані до держави і як елемент продажний є посередниками у пропагуванні комунізму у Польщі. Усі командири відділів, де євреї становлять чисельну групу, скаржаться, що вони є деструктивним елементом у війську, елементом на який ніколи не можна розраховувати, а свої уміння і гендлярську спритність використовують більше у негативному, аніж позитивному сенсі” – таку характеристику рядових-євреїв дано у звіті Командування ОК II (Люблін) за друге півріччя 1930 р.

(“Raport wojskowo-narodowościowy DOK II za czas od dnia 21.V do dnia 20.XI.1932 r.,” CAW, zesp. I.371.2/A, sygn. 90).

корпусу не змінилося”⁵⁵. Зміни у ставленні до служби відчувались тільки у тих, хто повертався з дому після відпусток. Це проявлялося у пасивному виконанні наказів, подекуди симулюванні хвороб, відсутності на заняттях із виховної роботи⁵⁶.

Важливим напрямком антидержавної діяльності у війську міжвоєнного періоду було шпигунство. За браком статистики важко говорити про його масштаби протягом міжвоєнного періоду. Польський дослідник Пйотр Ставецький на основі звіту Міністерства Військових Справ констатував, що від 1918 до 1 липня 1923 р. військові суди засудили 2 429 особи за зраду та шпигунство. При цьому найбільше було засуджено українців (1 204 осіб) і євреїв (466 особи). Прикметно, що з 2 429 випадків найбільше вироків припало на 1922 р. – 1125⁵⁷.

Так, наприклад, у звіті Командування ОК V (Краків) від 28 липня 1928 р. читаємо, що більшість відомих випадків – це шпигування на користь Росії. Хто ж займався шпигуванням?

“На 99 випадків шпигування 47 становили поляки, вихідці з морально зіпсутого міського елементу. Серед інших національностей велика кількість випадків шпигування припадала на білорусів. Причиною цьому є агітація білоруських і комуністичних партій. Водночас шпигування з числа українців і русинів має місце переважно під впливом агітації і окремих партій, вороже налаштованих до держави”⁵⁸.

* * *

Отже, перші призови українців до лав польської армії відбулися у момент чи не найбільшої напруги у двосторонніх відносинах, спричиненої поразкою ЗУНР, невизначеним державно-правовим статусом Східної Галичини, наростанням невдоволення реформами уряду, особливо аграрною. У буденності рівень напруги/неприятні залежав від рівня заангажованості поляків/українців/інших у недавніх воєнних і політичних баталіях, змін, що сталися/відбувалися у житті людей в результаті соціально-економічних та політичних перетворень. Ці чинники, підсилювані стереотипами, що сформувалися впродовж попередніх десятиліть/століть, впливали на взаємини у війську між офіцерським/підофіцерським складом та новобранцями-українцями. І хоча представників національних меншин вважали громадянами країни, які повинні виконувати військовий обов’язок, підозра, часом переконаність, у їхній антидержавній налаштованості, схильності сприймати та поширювати антипольські гасла була чималою.

⁵⁵ “Raport wojskowo-narodowościowy DOK II za czas od dnia 21.V do dnia 20.XI.1932 r.”, CAW, zesp. I.371.2/A, sygn. 90.

⁵⁶ “Meldunki w sprawie nastrojów wśród szeregowych rusinów, 13 czerwca 1931 r.”, CAW, zesp. I.371.1/A (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu № I (Warszawa), sygn. 32.

⁵⁷ Stawecki Piotr, *Z badań nad dyscypliną, przestępczością i moralnością wojska Drzgiej Rzeczypospolitej* (Warszawa: Wydawnictwo PAW Sp. z o.o., 2000), 6.

⁵⁸ “Komunikat informacyjny, Kraków 28 lipca 1928 r.”, CAWH, zesp. I.371.5/A, sygn. 394.

Проявом надмірної і необґрунтованої підозрливості стали численні, хоча не системні, факти нетолерантного, інколи ворожого, ставлення з боку офіцерського/підфіцерського складу щодо новобранців-українців. Це було однією з причин дезертирства останніх, поглиблення їхньої недовіри до командного складу військової частини/армії. Вище командування визнавало існування зловживань і докладало зусиль для забезпечення здорової атмосфери у армії. До певної міри цього вдалося досягнути, оскільки протягом міжвоєнного періоду у війську не було кричущих випадків конфліктів на національному чи релігійному ґрунті.

Підозри військово-політичного керівництва Речі Посполитої у політичній нелояльності військовослужбовців-українців у більшості випадків були необґрунтованими та перебільшеними. На підставі аналізу архівних матеріалів можемо стверджувати, що новобранців з низьким рівнем освіти або цілком безграмотних, з несформованим почуттям національної свідомості, незаангажованих у воєнних змаганнях 1918–1919 рр. вважали у війську добрими/здібними вояками, політично лояльними громадянами. Про таких військовослужбовців можна говорити, що вони виконували військовий обов'язок, оскільки були переконані, що “закон/розпорядження влади просто треба виконувати”, але не з почуття обов'язку перед державою. Водночас, осіб освічених, з розвинутим почуттям національної свідомості, активних у громадсько-політичному житті, учасників збройного польсько-українського протистояння підозрювали у нелояльності і вважали потенційно небезпечними елементами у війську. Незважаючи на підозри, останні, за винятком поодиноких випадків, не провадили у війську антидержавної політичної агітації, старалися освоювати навички воєнної справи, бути зразковими вояками. Ця група була нечисельною і складала незначний відсоток від загальної кількості українців. Через розпорошеність по різних частинах ці особи не становили небезпеки у війську.

Таким чином можемо констатувати, що використання військово-політичним керівництвом Польщі терміну “чужі” для означення осіб непольської національності у війську було доволі умовним і не відповідало буквальному його значенню. Рядових-неполяків не трактували як ворожий елемент у війську, а радше вважали “не своїми” серед “своїх”. Хоча, як свідчать архівні документи, у керівництві держави існували сумніви щодо готовності представників інших національностей стати на захист країни у випадку війни.

**“OURS” OR “ALIEN”:
UKRAINIANS IN THE ARMY OF INTERWAR POLAND**

Ihor MRAKA

The Ivan Franko National University of Lviv,
The Chair of Local History
1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine

Since 1921 on the territories of ex-Russian empire that according to the conditions of the Treaty of Rome was a part of Rzeczpospolita (Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania) and since 1922 in eastern Galicia the government of the country started general call to military service. The aim of this article is to define and analyze the principle factors that determined the attitude of Ukrainian servicemen to military service in Polish army, to look into and describe how units' commanders characterized Ukrainian recruits, and to clarify who were Ukrainians in Polish army “ours” or “alien”.

The first calls of Ukrainians to military service in Polish army took place at the time of the biggest tensions in the bilateral relations caused by the defeat of West Ukrainian People's Republic (ZUNR), uncertain Public Legal Status of Eastern Galicia, increase in dissatisfaction with government's reform, particularly with the agrarian one. In routine life the level of tension/hostility depended on the level of engagement of Polish/Ukrainians/others in recent military and political battles, changes that happened/were happening in the life of people resulted from social, economic and political transformations. These factors strengthened by the stereotypes that formed during previous decades/centuries influenced the relations among the officers and Ukrainian recruits. Although the representatives of national minority were considered to be the citizens of the country that had to perform their military duty, suspicion and sometimes the persuasion in their anti-state moods or tendency to perceive and spread anti-Polish slogans was really strong.

Showing excessive and groundless suspicion became numerous but not system facts of intolerant and sometimes even hostile attitude from the officers to Ukrainian recruits. That was one of the reasons for desertion of the latter and deepening their distrust towards the commanding staff of the army unit. General headquarters acknowledged the existence of abuse and made some efforts to provide healthy work environment in the army. It was successful to some extent as during the interwar period there were no obvious conflicts based on national or religious beliefs.

The suspicions of military political leadership of Rzeczpospolita in political disloyalty of Ukrainian servicemen were mainly groundless and exaggerated. Based on the archival material analysis we can state that the recruits with low level of education or illiterate at all, with a weak sense of national consciousness and not engaged into military competition of 1918–1919 were considered in the army as good/capable soldiers and politically loyal citizens. One can say about such servicemen that they performed their military duty as they were persuaded that “the law/order of the government must be obeyed” but not with the sense of duty to the country. At the same time people who were well-educated, with the strong sense of national consciousness, active in social and political life, participants of armed Polish-Ukrainian standoff were suspected in disloyalty and were considered as potentially dangerous elements in the army. Not paying attention to the suspicions the latter, with the exception of some minor cases, didn't run anti-state political campaign in the army, they tried to develop skill in military affairs and to be exemplary soldiers. This group wasn't numerous and made up only a small percentage of the total amount of Ukrainians. Due to the distribution to different units these people were not dangerous for the army.

This way we can state that the usage of the term “alien” by military and political leadership of Poland for indicating people of other nationality than Polish in the army was contingent and it didn't correspond to its direct meaning. Non-polish soldiers were not considered to be hostile elements in the army, but rather “not ours” among “ours”. However, according to the archival documents the state government had strong doubts concerning the readiness of representatives from other nationalities to defend the country in case of war actions.

REFERENCES

- Charakterystyka Posłów i Senatorów. Komunikat Informacyjny. Obce Narodowości w Wojsku Polskim, Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.371.8 (Dowództwo Okręgu Korpusu VIII (Dowództwo Okręgu Generalnego Toruń), sygn. 275.
- Kedryn, Ivan. *Zhyttia. Podii. Liudy. Spomyny i Komentari*. Niu-York: Vydavnytstvo "Chervona kalyna", 1976. (in Ukrainian).
- Kowalski, Tadeush. "Pobór Mniejszości Narodowych do Wojska II Rzeczypospolitej." *Wojskowy Przegląd Historyczny* 1 (1996): 72–81.
- Kowalski, Tadeush. *Mniejszości Narodowe w Siłach Zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej (1918–1939)*. Torun: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1997.
- Krotofil, Maciej. "Ukraińcy w Wojsku Polskim w Okresie Międzywojennym." w *Mniejszości Narodowe i Wyznaniowe w Siłach Zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*. Pod red. Zbigniewa Karpusia, Waldemara Rezmera. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001.
- Kwartalne Raporty o Sytuacji Polityczno-Narodowościowej Dowództwa Okręgu Korpusu II. Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.371.2/A (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu № II (Lublin), sygn. 90.
- Kwartalne Raporty Polityczno-Narodowościowe oraz Półroczne Wojskowo-Narodowościowe Dotyczące Ogólnej Sytuacji Politycznej, Działalność Partii Legalnych i Nielegalnych, Spraw Narodowościowych i Wojskowych. Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.371.2/A (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu № II (Lublin), sygn. 88.
- Lialka, Mykhaylo. *Avtbiohrafichnyi narys*. Toronto: Basilian Press, 1999. (in Ukrainian).
- Meldunki i Wykazy Imienne Dotyczące Dezercji z Wojska w Miesiącach 1–11.1923, z Oddziałów Podległych DOK V Oraz Przyczyny Dezercji i Narodowość Dezerterów. 1923. Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.371.5/Å (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu № V (Krakow), sygn. 204.
- Obce Narodowości w Wojsku Polskim; Sprawozdanie z Kongresu Powszechnego Związku Beznarodowościowego we Frankfurcie. Referat Dotyczący Reorganizacji Jazdy Bolszewickiej, 1922–1923. Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.371.5/Å (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu № V (Krakow), sygn. 190.
- Papiery Kazimierza Sosnkowskiego. Materiały Kazimierza Sosnkowskiego Dotyczące Legionów i Wojny Polsko-Radzieckiej 1919–1921, Zakład Narodowy imienia ossolińskich. Dział rękopisów, Papiery, rkps. 16501/II.
- Praca Narodowościowa w Wojsku; Projekt Instrukcji dla "Pracy Narodowościowej w Wojsku". Meldunki w Sprawie Nastrojów Wśród Rusinów; Sprawy Komunistyczne (1923, 1927, 1929–1933, 1935). Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.371.1/A (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu № I (Warszawa), sygn. 32.
- Perepiska 5-ho inspektora armii s Ministerstvom vnutrennikh del i voinskim upravleniem o lishenii pravitelstvennykh polnomochii henerala Hallera politycheskoho konkurenta

- Yu. Pilsudskoho, 3 marta – 10 iunia 1923, fond 1, opys 52, sprava 2930. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti. (in Polish).
- Raport Wojskowo-Narodowościowy Samodzielne Referaty Informacyjne Dowództwa Okręgu Korpusu VI. Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.371.6/Å (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu № VI (Lwów), sygn. 136.
- Raporty na Temat Działalności Dywersyjnej Żołnierzy z Mniejszości Narodowych w Oddziałach WP na Terenie DOK V, 1922–1929, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.371.5/Å (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu № V (Kraków), sygn. 394.
- Raporty Wojskowo-Narodowościowe o Stanie Dezercji w Jednostkach Wojskowych OK VIII. 1927, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.371.8/Å (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu № VIII (Toruń), sygn. 391.
- Raporty Wojskowo-Narodowościowe. Stan oraz Przyczyny Dezercji, 1922–1936, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.371.7/Å (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu № VII (Poznań), sygn. 26.
- Rozkaz Wcelenia Rekrutów Roczników 1900 i 1901 ze Wschodniej Małopolski, Styczeń 1923, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.371.8 (Dowództwo Okręgu Korpusu VIII (Dowództwo Okręgu Generalnego Toruń), sygn. 50.
- Rukkas, Andrii. “Voiaky-ukraintsi u polskii armii (1921–1939 rr.)” *Viiskovo-istorychnyi almanakh 1* (2002): 16–30 (in Ukrainian).
- Rukkas, Andrii. “Voiaky-ukraintsi u polskii armii (1921–1939 rr.)” *Viiskovo-istorychnyi almanakh 2* (2002): 54–65 (in Ukrainian).
- Rukkas, Andrii. “Ukrainski starshyny v polskii vyshchii viiskovii shkoli.” *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriiia 23–24* (2013): 97–107. (in Ukrainian).
- Shvahulak, Mykhajlo. “Ukrainski konservatory i sprava ukraïnsko-polskykh vzaiemyn (1921–1939 rr.)” V *Istorychni studii. Ukraintsi na rozdorizhzhiaakh ta krutykh povorotakh istorii (dr. pol. XIX – per. pol. XX st.)*. Lviv: “Triada plus”, 2013. 349–374. (in Ukrainian).
- Sprawy Ogólnopństwowe, Społeczne. Dane o Mniejszościach Narodowych w Wojsku Polskim. 1922, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.300.28 (Departament Piechoty Ministerstws Spraw Wojskowych), sygn. 9.
- Stawecki, Piotr. “Polityka Narodowościowa w Wojsku Drugiej Rzeczypospolitej.” W *Mniejszości Narodowe i Wyznaniowe w Siłach Zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*. Pod red. Zbigniewa Karpusia, Waldemara Rezmera. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001.
- Stawecki, Piotr. *Z Badań nad Dyscypliną, Przestępczością i Moralnością Wojska Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wydawnictwo PAW Sp. z.o.o., 2000.
- Tsyrkuliary i rozporiadzhennia (kopii) Lvivskoho voievodskoho pravlinnia, Prezydiumu Dyreksii politsii pro prymusovyi przyzov do armii rekrutiv, b.d., fond 243 a, opys 1, sprava 374. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti. (in Polish).

- Tsyrkuliary i rasporyazhenia Ministerstva vnutrennikh del, Komandovaniya iuzhnogo fronta i dr. po borbe s massovym dezertirstvom soldat polskoi armii vo vremia polsko-sovetskoï voiny 1920 g., fond 108, opys 1, sprava 680. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti. (in Polish). Wydział Organizacyjny. Okręg Wołyński. Raporty Kier. Okręgu 1921 r., Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Zesp. Towarzystwo Straży Kresowej w Warszawie, sygn. 325.
- “Z nedoli vziatykh do viiska (Vyimky z lystiv novobrantsiv).” Hromadskiy holos. 17 bereznia, 1923 (in Ukrainian).
- Zarządzenia na Wypadek Strajku; Raporty Narodowościowe D.O.K. V (1923). Raporty Narodowościowe D.O.K. V za Okres od 1.VI. 1935 do 30.XI. 1935 r. Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, zesp. I.371.5 (Dowództwo Okręgu Korpusu V (Dowództwo Okręgu Generalnego Kraków), sygn. 31.
- “Ustawa z Dnia 23 Maja 1924 r. o Powszechnym Obowiązku Służby Wojskowej.” *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1924, 18 lipca.

Стаття надійшла до редколегії 16.07.2016

Прийнята до друку 19.11.2016